

ΜΙΧΑΛΗΣ ΑΝΕΤΑΚΗΣ

Ἐπιτύμβιοι ὄροι ἀπὸ τὸ Ριζάρι τῆς Χίου

Τὸ 2008, κατὰ τὴ δευτέρη ἀνασκαφικὴ περίοδο σὲ ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο στὸ Ριζάρι τῆς Χίου,¹ βρέθηκαν συνολικὰ ἑννέα ἐπιτύμβιοι ὄροι,² ὅλοι στὴν ἀρχικὴ τους θέση (in situ). Οἱ ὀκτὼ ἀπὸ αὐτοὺς φαίνεται ὅτι ὀριοθετοῦσαν χαμηλὸ τύμβο³ (I)⁴, κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ ὁποῦ ἀποκαλύφθηκαν διαδοχικῶς ταφῆς τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 1). Ὁ ἕνατος ὄρος (MX 18054) βρέθηκε στὴν ἄκρη μικροῦ περιβόλου, κατασκευασμένου ἀπὸ ἀργοὺς λίθους (πίν. 7).

Στὴν κορυφὴ τοῦ τύμβου I ὑπῆρχε λιθοσωρὸς ἀπὸ ἀργοὺς λίθους. Δίπλα ἀπὸ τὸν λιθοσωρὸ βρέθηκαν πέντε ἀγγεῖα⁵, τοποθετημένα σὲ ἕναν ἀπλὸ λάκκο, σκαμμένο στὸ χῶμα. Τὰ ἀγγεῖα, δύο οἰνοχόες, ἕνας σκύφος, μία λεκανίδα καὶ μία ἀπτικὴ μελαμβραφῆς κύλικα-κάνθαρος,⁶ χρονολογοῦνται στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τὴν διάρκεια νεκρώσιμης τελετῆς,⁷ πὺ πιθανῶς ἔλαβε χώρα ἀκριβῶς πρὶν τὴν συσσώρευση τῶν χωμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σχηματίστηκε ὁ τύμβος.⁸ Οἱ ὄροι ἐπομένως τοῦ τύμβου δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μετὰ τὸ 325 π.Χ.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς διαπιστώθηκε ὅτι σὲ αὐτὴ τὴ φάση, μετὰ δηλαδὴ τὴ συσσώρευση τῶν χωμάτων γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ τύμβου, ἦταν ὄρατοὶ οἱ πέντε⁹ ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ συνολικὰ ὄρους τοῦ τύμβου I καὶ μάλιστα ὄριζαν τὸν τύμβο πρὸς τὰ ἀνατολικά, τὰ βόρεια καὶ τὰ δυτικά. Συγκεκριμένα, ὁ ὄρος μὲ τὴν ἐπιγραφή Ἑρμάδεος ὄρος (MX 17965· πίν. 2 καὶ 5), ὄριζε τὸν τύμβο πρὸς τὰ δυτικά. Στὰ ἀνατολικά ὁ τύμβος ὄριζόταν ἀπὸ μία κατασκευὴ (πίν. 3 καὶ 4), δομημένη ἀπὸ λιθοπλίνθους, τῆς ὁποίας ἡ ἀκριβὴς χρῆση δὲν εἶναι ξεκάθαρη· πιθανῶς λειτουργοῦσε ὡς σημεῖο "εἰσόδου" στὴν περιοχὴ τοῦ τύμβου I. Τμῆμα τῆς κατασκευῆς ἀποτελεῖ

1. Γιὰ τὸ νεκροταφεῖο βλ. Ἀνετάκης 2012, 269. Σύντομη παρουσίαση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δευτέρας ἀνασκαφικῆς περιόδου πραγματοποιήθηκε στὴ διημερίδα «100 χρόνια ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴ Χίο», πὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὴν Κ' ΕΠΚΑ καὶ τὴν 4η ΕΒΑ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2012. Γιὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ Ριζαρίου βλ. Τσαραβόπουλος 1986, 134-136, Lemos 1997, 73-85.

2. Γιὰ τοὺς ὄρους τῆς Χίου βλ. Στεφάνου 1958, 35-51.

3. Ἐπειδὴ ὁ τύμβος ἀνασκάφηκε τμηματικὰ κατὰ τὴ μισὴ σχεδὸν ἑκτασὴ του, εἶναι ἀρκετὰ πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ὄροι στὴ μὴ ἀνασκαμμένη νότια πλευρὰ του. Ὁ τύμβος ἦταν χαμηλὸς σωρὸς χῶματος μέγιστης διαμέτρου 10,35μ. Τὸ ὕψος τοῦ κυμαίνεταν ἀπὸ 0,40 στὰ δυτικά μέχρι 0,80 μ. στὰ ἀνατολικά.

4. Συνολικὰ κατὰ τὴ δευτέρη ἀνασκαφικὴ περίοδο διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ τριῶν τύμβων, οἱ ὁποῖο ὅμως ἀνασκάφηκαν τμηματικὰ. Ἡ ὑπαρξὴ ἐπομένως καὶ ἄλλων ἐπιτύμβιων ὄρων στὸ μὴ ἀνασκαμμένο τμῆμα τῶν τύμβων II καὶ III εἶναι ἀρκετὰ πιθανή.

5. Τὰ ἀγγεῖα βρέθηκαν ἀκέραια καὶ ἴσως χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια νεκρώσιμης τελετῆς.

6. Γιὰ παρόμοιες κύλικες-κάνθαρους ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν, βλ. Sparkes – Talcott 1970, 284-285, αρ. 683-685, fig. 7, pl. 28.

7. Βλ. σχετικὰ Kurtz – Boardman 1994, 136-137.

8. Γενικὰ γιὰ τοὺς τύμβους βλ. Kurtz – Boardman, 98-100.

9. Οἱ πέντε αὐτοὶ ὄροι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μεταγενέστεροι ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους πὺ ἐντοπίστηκαν σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο στὸν τύμβο I.

πλίνθος (Λ 45)¹⁰ (πίν. 3-4), στην οποία αναγράφεται η λέξη *ὄρος*. Πρὸς βορρᾶν τὸν τύμβο ὀρίζαν ἄλλοι τρεῖς *ὄροι* (MX 17966, MX 17967 καὶ MX 17968· (πίν. 1 καὶ 2), οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦσαν τμήμα ἐνὸς τοίχου (πίν. 2) πὺν συγκρατοῦσε τὰ χῶματα τοῦ τύμβου. Μάλιστα ἀκριβῶς μπροστὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸν ἀποκαλύφθηκε ἓνα μικρὸ δρομάκι, ὀριοθετούμενο στὰ νότια ἀπὸ τὸν τύμβο καὶ πρὸς βορρᾶν ἀπὸ μία σειρὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων (πίν. 1). Οἱ ἐπιγραφές τῶν πέντε συνολικὰ *ὄρων* πὺν ὀριοθετοῦσαν τὸν τύμβο θὰ ἦταν ὄρατὲς καὶ εὐανάγνωστες, σὲ ὅποιον περνοῦσε ἀπὸ τὸ δρομάκι μπροστὰ ἀπὸ τὸν τύμβο.

Μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς ἀκόμη *ὄρου* σὲ ἐπίπεδο βαθύτερο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἔδρασης τοῦ τοίχου πὺν ὀριοθετοῦσε τὸν τύμβο πρὸς βορρᾶν. Ἐπάνω σὲ αὐτὸν τὸν *ὄρον* (MX 17971) ἔδραζόταν ὁ *ὄρος* MX 17968 (πίν. 2). Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ *ὄρος* MX 17971 εἶναι ὁ δευτερός, στὸν ὅποιο ἀναγράφεται ἡ ἴδια ἐπιγραφή, δηλαδὴ *Ἐρμιάδεος ὄρος*. Ἀντίστοιχα, στὴν δυτικὴ ἀπόληξη τοῦ τοίχου, σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τοὺς *ὄρους* MX 17966 καὶ MX 17967, βρισκόταν ὁ *ὄρος* MX 17970 μὲ τὴν ἐπιγραφή *Χάρμεος τῷ Χάρμο ὄρος* (πίν. 2 καὶ 6). Ἄλλος ἓνας *ὄρος* (MX 17969), στὸν ὅποιο ἀναγράφεται ἡ ἐπιγραφή *ὄρος Δημητρίο* (πίν. 2) ἀνασκάφηκε ἀκριβῶς δίπλα ἀπὸ τὸν *ὄρον* MX 17965, ἀλλὰ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, δίπλα ἀπὸ μία πήλινη λάρνακα καὶ μία μονολιθικὴ σαρκοφάγο. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν τριῶν παραπάνω ἐπιτύμβιων *ὄρων*, πὺν ἐντοπίστηκαν σὲ χαμηλότερο βάθος ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους, ἀποδεικνύει ὅτι αὐτοὶ τοποθετήθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν σχηματισμὸ τοῦ τύμβου,¹¹ πιθανῶς γιὰ νὰ ὀρίσουν τὴν ταφικὴ περιοχὴ τῆς οἰκογένειας.

Ὁ τελευταῖος *ὄρος* (MX 18054) ἐντοπίστηκε, ὅπως προαναφέρθηκε, στὴν ἄκρη μικροῦ περιβόλου, πρὸχειρα κατασκευασμένου ἀπὸ ἀργοὺς λίθους (πίν. 7). Πρόκειται γιὰ στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφή *ὄροι*, πὺν βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης, τοποθετημένη ὀρθια. Εἶναι ἀρκετὰ πιθανὸ ὁ περιβόλος νὰ ὀριοθετοῦσε ἓναν ἀκόμη τύμβο, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ὁποῖου ὅμως δὲν διαπιστώθηκε καὶ ἀνασκαφικά, καθὼς οἱ ἐπιχῶσεις ἐπάνω ἀπὸ αὐτὸν ἦταν διαταραγμένες.¹² Κάτω ἀπὸ τὸν περιβόλο ἐντοπίστηκε κιβωτιόσχημος τάφος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Συμπερασματικά, στὸν χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς, στὸν τύμβο I καὶ στὴν ἄκρη ἐνὸς μικροῦ ταφικοῦ περιβόλου, ἐντοπίστηκαν ἐννέα ἐπιτύμβιοι *ὄροι*, στοὺς ὁποῖους ἀναγράφεται:

α) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ σὲ γενικὴ προηγούμενο ἀπὸ τὴν λέξη *ὄρος* (MX 17965 καὶ 17971) ἢ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν (MX 17969). Σὲ μία περίπτωση (MX 17970) ἀναγράφεται καὶ τὸ πατρώνυμο.

β) μόνο ἡ λέξὴ *ὄρος* (MX 17966, 17967, 17968 καὶ Λ 45) ἢ *ὄροι* (MX 18054).

Οἱ *ὄροι* τῆς τελευταίας κατηγορίας ὀρίζαν τὸν χῶρο ταφῆς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας¹³ πὺν ἦταν ἐνταφιασμένα ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ τύμβου.¹⁴ Οἱ *ὄροι* ἀντίθετα, στοὺς ὁποῖους ἀναγράφεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, μποροῦν νὰ συσχετισθοῦν μὲ συγκεκριμένο τάφο, μολονότι δὲν εἶναι πάντα ξεκάθαρο σὲ ποιά ταφὴ ἀντιστοιχεῖ ὁ καθένας. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ *ὄρος* MX

10. Ἡ ἐνεπιγραφή πλίνθος (Λ 45) λόγῳ τοῦ μεγάλου τῆς βάρους, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τμήμα κατασκευῆς, δὲν μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Χίου, ἀλλὰ παρέμεινε στὸν χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς.

11. Ἡ διαμόρφωση τοῦ τύμβου σηματοδότησε καὶ τὸ τέλος τῶν ταφῶν ἐντὸς τῶν ὀρίων του. Παρὰ ταῦτα μία ἐλεύθερη ταφὴ βρέθηκε ἐπάνω ἀπὸ αὐτὸν, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ξεκάθαρη ἡ πιθανὴ σχέση τοῦ νεκροῦ τῆς ταφῆς μὲ τὴν οἰκογένεια πὺν ἦταν ἐνταφιασμένη στὸν τύμβο.

12. Ἐργασίες πὺν εἶχαν γίνεῖ σὲ χρόνον προγενέστερο τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ τὴν τοποθέτηση ἐνὸς ἀγωγοῦ ὄμβριων διατάραξαν τὶς ἐπιχῶσεις ἐπάνω ἀπὸ τὸν περιβόλο.

13. Ἡ ὑπαρξὴ δύο ἐπιγραφῶν μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἐπιβεβαιώνει τὴ συγγενικὴ σχέση τῶν ἐνταφιασθέντων στὸν τύμβο.

14. Βλ. σχετικὰ Kurtz – Boardman 1994, 100 καὶ Lalonde et al. 1991, 16-17.

17970 καὶ ὁ ὄρος MX 17965 ἐντοπίστηκαν ὁ καθένας μπροστὰ ἀπὸ μία τεφροδόχο κάλπη, ὁ ὄρος MX 17971 δὲν μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ μία συγκεκριμένη ταφή. Ὁ ὄρος MX 17969, στὸν ὁποῖο ἀναγράφεται ἡ ἐπιγραφή ὄρος Δημητρίου, ἐντοπίστηκε δίπλα ἀπὸ μία πήλινη λάρνακα καὶ μία λίθινη σαρκοφάγο, χωρὶς νὰ εἶναι ξεκάθαρο μὲ ποιὰν ἀπὸ τὶς δύο ταφές συνδέεται.¹⁵

Ὁ τύμβος I, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει,¹⁶ ἔχει ἐρευνηθεῖ κατὰ τὴ μισή του σχεδὸν ἔκταση. Οἱ τάφοι ποὺ ἐνέπιπταν στὰ ὄριά του καὶ ἀνασκάφηκαν χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ μέσα μέχρι καὶ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στὴν ἴδια ἐπομένως ἐποχὴ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν καὶ οἱ ὄροι ποὺ βρέθηκαν στὰ ὄριά του. Ἀντίθετα, ὁ ὄρος MX 18054, ἐντοπίστηκε σὲ περιβόλο, ποὺ πιθανῶς ὀριοθετοῦσε ἕνα ἄλλο τύμβο, ἐπάνω ἀπὸ τάφο τοῦ 2^{ου} αἰ. μ.Χ.

Ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς ἀνασκαφικὰ δεδομένα εἶναι ξεκάθαρο ὅτι οἱ ἐνταφιασμένοι ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ τύμβου I ἀνήκαν στὴν ἴδια οἰκογένεια. Ὁ τύμβος ἐπομένως καλυπτε οἰκογενειακὸ ταφικὸ περιβόλο, ἕνα ἡρίον, ἐντὸς τῶν ὀρίων, ἢ πέριξ τοῦ ὁποῖου, ἐνταφιάστηκαν συγγενικὰ πρόσωπα. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἴδιο ὄνομα¹⁷ (Ἐρμιάδης) ἀναγράφεται σὲ δύο διαφορετικοὺς ὄρους (MX 17971 καὶ 17965) καὶ ἐπομένως μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξη δύο τουλάχιστον προσώπων μὲ συγγενικὴ μεταξὺ τους σχέση. Μάλιστα ὁ ὄρος MX 17971 εἶναι προγενέστερος, καθὼς ἐντοπίστηκε σὲ χαμηλότερο βάθος, ἐνῶ ἐπάνω του ἐδραζόταν ὁ ὄρος MX 17968 (πίν. 2). Τέλος, ὁ ὄρος MX 17965, φαίνεται πὼς ἦταν ὀρατὸς στὸ ἄνω τμήμα του, ὅπου καὶ ἡ ἐπιγραφή, ὅταν ὁ τύμβος πῆρε τὴν τελικὴ του μορφή (πίν. 1).

Οἱ ἐπιγραφές

1. MX 17965. Ἐνεπιγραφή στήλη ἀπὸ λίθο Θυμανῶν· ἔχει ἀποκρουσθεῖ στὶς ἐπάνω γωνίες τῆς ὄψεως. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκούρο καστανοκόκκινο. Οἱ ἐπιφάνειες εἶναι ἀδρὰ ἐπεξεργασμένες· στὸ ἐπάνω τμήμα τῆς στήλης, ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, ἡ ἐπιφάνεια ἔχει πρόχειρα λειανθεῖ.

Βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης, ἀκριβῶς δίπλα ἀπὸ μία λίθινη τεφροδόχο κάλπη (MX 17976), στὴν ἄκρη τῶν δυτικῶν ὀρίων τοῦ τύμβου I. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 1, πίν. 2, 5.

Ύψ. 1,13 μ., πλ. 0,37-0,38 μ., πάχ. 0,21-0,24 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,035-0,05 μ.

Ἐρμιάδ-
εὸς ὄρος.

Ἐρμιάδης· τὸ ὄνομα Ἐρμιάδης¹⁸ εἶναι ἀρκετὰ σπάνιο.¹⁹ Δὲν μαρτυρεῖται στὴ Χίο· ἀπὸ τὸν κυρίως Ἑλλαδικὸ χῶρο ἀπαντᾶται στὴν Ἀττικὴ²⁰ καὶ τὶς Θεσπιές.²¹

15. Εἶναι ἀρκετὰ πιθανὸ ὁ ὄρος MX 17976 νὰ μὴ συνδέεται μὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς δύο τάφους, καθὼς ἐντοπίστηκε σὲ βάθος λίγο χαμηλότερο ἀπὸ τὸ χεῖλος τους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ δὲν ἦταν ἀναγνώσιμη, ὅταν οἱ δύο τάφοι θὰ εἶχαν σκεπασθεῖ μὲ χῶμα.

16. Βλ. τὴ σημ. 3.

17. Βλ. τὴ σημ. 13.

18. Γιὰ τὴν κατάληξη -άδης βλ. Σαριζάκης 1998, 308-309.

19. Γιὰ τὸν ἀσυναίρετο τύπο τῆς γενικῆς, βλ. Buck 1955, 142, Garbrah 1978, 48.

20. IG II² 6355 (μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Τὸ ὄνομα ἀναγράφεται στὴν ὀνομαστικὴ· βλ. καὶ Osborne – Byrne, LGPN II. Attica, s.v.

21. IG VII 1751 = SEG 3, 340 (πρὶν τὸ 250 π.Χ.). Τὸ ὄνομα σὲ γενικὴ: Ἐρμιάδαο.

Τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴ λέξη *ὄρος*. Στὶς περισσότερες ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα,²² ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ Χίο²³ προηγείται ἡ λέξη *ὄρος*, ἀκολουθούμενη ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ.

2. MX 17966. Ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ λίθο Θυμανῶν. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκοῦρο καστανοκόκκινο. Τὸ πλάτος τοῦ λίθου στὸ κάτω μέρος εἶναι μειωμένο, πιθανῶς γιὰ νὰ στερεωθεῖ πρὸ εὐκόλα στὸ ἔδαφος.

Βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 2, πίν. 2.

Ύψ. 0,79 μ., πλ. 0,29-0,345 μ., πάχ. 0,14-0,23 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,035-0,06 μ.

ὄρος.

Ὁ *ὄρος* πιθανότατα ὀριοθετοῦσε τὸν τύμβο καὶ ὄχι συγκεκριμένο τάφο. Στὴ Χίο ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἀρκετοὶ *ὄροι*, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐπιτύμβιοι. Βλ. σχετικὰ Ζολώτας 1908, 260-263 καὶ Στεφάνου 1958, 36-51.

3. MX 17967. Ἐνεπίγραφη πλίνθος ἀπὸ λίθο Θυμανῶν. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκοῦρο καστανοκόκκινο. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 3, πίν. 2.

Ύψ. 0,735 μ., πλ. 0,58-0,59 μ., πάχ. 0,23-0,24 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,04-0,06 μ.

ὄρος.

Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ, πρὸ ὀριοθετοῦσε τὸν τύμβο καὶ ὄχι συγκεκριμένο τάφο, βλ. καὶ τὸν ἀρ. 2.

4. MX 17968. Ἐνεπίγραφη πλίνθος ἀπὸ λίθο Θυμανῶν. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκοῦρο καστανοκόκκινο. Ἴχνη ἀπὸ ξοῖδα διακρίνονται στὴν ἐνεπίγραφη ὄψη τῆς πλίνθου· οἱ ἄλλες πλευρὲς εἶναι ἀδρὰ δουλεμένες.

Ἡ πλίνθος, ὅπως καὶ οἱ *ὄροι* MX 17966 καὶ MX 17967, ὀριοθετοῦσε πρὸς βορρᾶν τὸν νεκρικὸ χῶρο πρὸ καλύφθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν τύμβο. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 4, πίν. 2.

Ύψ. 0,57 μ., πλ. 0,58 μ., πάχ. 0,23-0,24 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,035-0,05 μ.

ὄρος.

Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. τοὺς ἀρ. 2, 3.

5. MX 17969. Ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ λίθο Θυμανῶν ἐλλειπῆς ἐν μέρει ἀριστερά. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκοῦρο καστανοκόκκινο. Στὸ ἀνώτερο

22. Βλ. π.χ. Lalonde et al. 1991, 16-17.

23. Βλ. π.χ. Ζολώτας 1908, ἀρ. 134, σελ. 260 καὶ ἀρ. 141, σελ. 262-263. Ἐπίσης Στεφάνου 1958, 44-45, 51. Γιὰ μία παρόμοια ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Κῶ, ὅπου ἐπίσης προηγείται τῆς λέξεως *ὄρος* τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ βλ. Μπισανάκης 2008, ἀρ. 261, 154.

(ἐνεπίγραφο) τμήμα τῆς ἢ στήλης εἶναι λεία καὶ φέρει ἴχνη ἀπὸ βελόνι· ἡ ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρὰ ἐπεξεργασμένη, ἐκτὸς ἀπὸ μία ταινία στὴ δεξιὰ πλευρὰ, πλάτους 0,035 μ. Ἡ ὀπίσθια πλευρὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ἀδρὰ ἐπεξεργασμένη. Ὁ λίθος ἴσως ἀρχικὰ ἀποτελοῦσε τμήμα καλυπτήριας πλάκας τάφου. Χρησιμοποιήθηκε ὡς ὄρος πιθανῶς σὲ δεύτερη χρῆση.

Ἡ στήλη βρέθηκε στὴν ἄκρη τῶν δυτικῶν ὁρίων τοῦ τύμβου I, ἀκριβῶς δίπλα ἀπὸ μία πήλινη λάρνακα, πού περιεῖχε παιδικὴ ταφή. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 5, πίν. 2.

Ύψ. 0,795 μ., πλ. 0,32-0,47 μ., πάχ. 0,09 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,04-0,065 μ.

ὄρος
Δημητρίο.

Τὸ ὄνομα Δημήτριος εἶναι κοινὸ στὴ Χίο· βλ. Σαδικάκης 1989, Δ ἀρ. 50-80.

6. MX 17970. Ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ λίθο Θυμανῶν. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκούρο καστανοκόκκινο. Ἡ στήλη εἶναι ἀδρὰ ἐπεξεργασμένη σὲ ὅλες τὶς πλευρὰς τῆς πλὴν τοῦ ἄνω μισοῦ τμήματος τῆς ἐμπρόσθιας πλευρᾶς, ὅπου ἡ ἐπιγραφή. Στὸ κάτω τμήμα ἡ στήλη ἔχει ὀξεία ἀπόληξη, πιθανῶς γιὰ νὰ στηθεῖ ὄρθια πρὸ εὐκόλα. Βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης, ἀκριβῶς δίπλα ἀπὸ τὴ στήλη MX 17966. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 6, πίν. 2.

Ύψ. 0,69 μ., πλ. 0,375 μ., πάχ. 0,075 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,04 - 0,085 μ.

Χαρμέ-
ος τὸ Χά-
ρμο ὄρο-
ς.

Ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ σὲ γενικὴ στὸν ἀσυναίρετο τύπο (βλ. τὰ σχόλια στὸν ἀρ. 1). Ἡ λέξις ὄρος ἀναγράφεται τελευταία, ὅπως καὶ στὴ στήλη MX 17965 (βλ. ἀρ. 1). Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ νεκρὸς ὀνομάζεται Χαρμῆς (πρβλ. λ.χ. Ἀγγελῆς, -έος), ἐνῶ ὁ πατέρας του Χάρμος. Τὸ ὄνομα Χαρμῆς (βλ. *LGPN* I, s.v.) ἀπαντᾶται ἕως τώρα τρεῖς φορὲς στὴν Χίο, σὲ καταλόγους ὀνομάτων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.²⁴

Τὸ ὄνομα Χάρμος δὲν μαρτυρεῖται στὴ Χίο, εἶναι ὅμως κοινὸ ἀλλοῦ· βλ. *LGPN* I, II, IIIA, IIIB καὶ IV, s.v.

7. MX 17971. Ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ λίθο Θυμανῶν. Τὸ χρῶμα τοῦ λίθου κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἕως σκούρο καστανοκόκκινο. Ἀποκρούσεις μικρῆς ἔκτασης στὴν ἄνω πλευρὰ τῆς στήλης, πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή.

Ἡ στήλη βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὴ στήλη MX 17968. Φυλάσσεται στὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖο Χίου. Εἰκ. 7, πίν. 2.

24. *SGDI* 5657.2: [Χαρ]μῆς Ἴπποθόου· *SGDI* 5658.3: Χαρμῆς Ἐπιάννα[κτος]; *SEG* 51, 1076.B.29: [Λά]μπυρις Χαρμέος. Βλ. Σαδικάκης 1989, 16, 15 καὶ 13, 15-16, σελ. 467, ἀντιστοίχως. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας, βλ. *LGPN* I καὶ ἰδιαίτερος στὴν Ἰωνία, βλ. *LGPN* V.A, s.v. *Χαρμῆς*.

Ύψ. 0,95 μ., πλ. 0,30-0,34 μ., πάχ. 0,06-0,075 μ.

Ύψ. γραμ. 0,03-0,06 μ.

Έρμιάδ-
εος ὄρο-
ς.

Για την επιγραφή βλ. παραπάνω ἀρ. 1.

8. ΜΧ 18054. Ένεπίγραφή στήλη από λευκό ασβεστόλιθο θραυσμένη στην επάνω αριστερή γωνία. Πρόκειται για πλάκα, που αφού είχε ήδη σπάσει ή την διαμόρφωσαν επίτηδες σπάζοντάς την, για να αποκτήσει το συγκεκριμένο σχήμα, την χρησιμοποίησαν ως ὄρο. Βρέθηκε στην άκρη μικρού περιβόλου από άργιους λίθους, στο βορειοανατολικό τμήμα του ανασκαφέντος τμήματος του νεκροταφείου. Φυλάσσεται στο Αρχαιολ. Μουσείο Χίου. Εικ. 8, πίν. 7.

Ύψ. 0,44μ., πλ. 0,24 μ., πάχ. 0,057 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,035-0,055 μ.

ὄροι.

Για τη λέξη ὄροι στη Χίο βλ. Στεφάνου 1958, 43-46, Ζολώτας 1908, 261, ἀρ. 136 (ὄροι Μύρμηκος), 262-263, ἀρ. 140 (ὄροι), καὶ 263, ἀρ. 143 (ὄροι [-]ος), Τσαρδάκα 2019, 43-44 (ὄροι Βοϊδίου).

9. Λ 45. Ένεπίγραφή λιθόπλινθος από λίθο Θυμαίων. Η επιγραφή είναι χαραγμένη στην άνω αριστερή γωνία, ή οποία έχει αποκορευθεί. Βρίσκεται στην αρχική της θέση στο χώρο της ανασκαφής (ἀρ. Λ 45). Εικ. 9, πίν. 3, 4.

Ύψ. 0,53μ., πλ. 0,99-1,02 μ., πάχ. 0,21-0,32 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,02-0,04 μ.

ὄρος.

Για την επιγραφή βλ. παραπάνω ἀρ. 2, 3, 4.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Άγγελο Π. Ματθαίου και την κυρία Γεωργία Ε. Μαλούχου για την πολύπλευρη βοήθειά τους κατά την τελική επεξεργασία του άρθρου.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

MX Μουσείο Χίου

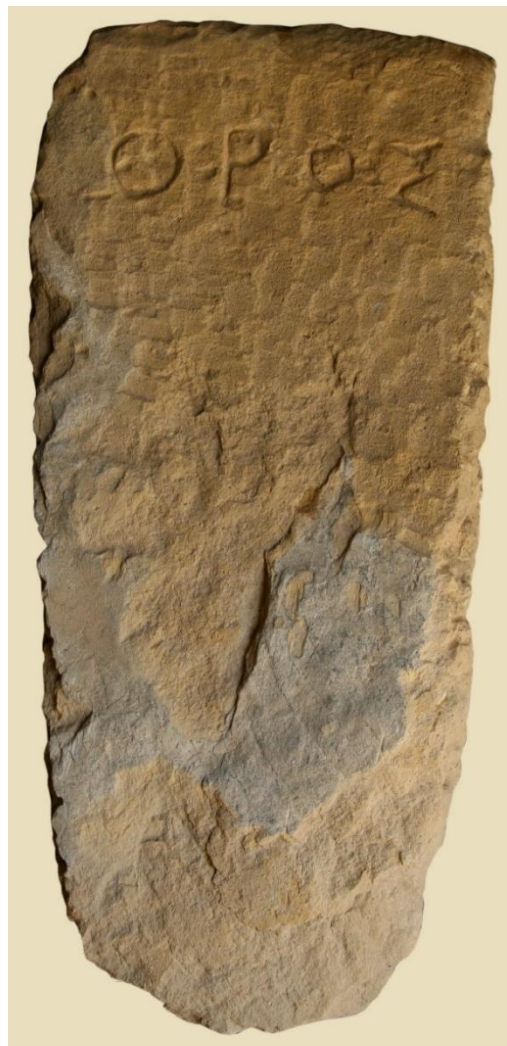
LGPN *A Lexicon of Greek Personal Names*, Oxford 1997- (eds P. M. Fraser, E. Matthews et al.).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανετάκης 2012 M. Ανετάκης, 2000-2010: Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων, ΥΠΠΟΤ, Αθήνα, 269.
- Buck 1955 C. D. Buck, *The Greek Dialects*, Chicago.
- Garbrah 1978 K. A. Garbrah, *A Grammar of the Ionic Inscriptions from Erythrai*, (*Beiträge zur klassischen Philologie* Heft 60), Meisenheim am Glan.
- Haussoulier 1879 B. Haussoulier, *Inscriptions de Chio*, *BCH* 3, 1879, 230-255 & 316-327.
- Ζολώτας 1908 Γ. Ζολώτας, Χιακών και Ἐρυθραϊκῶν ἐπιγραφῶν Συναγωγὴ ἐκδιδομένη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Αἰμιλίας Γ. Ζολώτα, *Ἀθηνά* 20, 111-381, 509-526.
- Kurtz – Boardman 1994 D. Kurtz – J. Boardman, *Ἔθιμα Ταφῆς στὸν Ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ Κόσμο*, (μτφρ. Οὐρανία Βιζυηνοῦ - Θ. Ξένος), Ἀθήνα.
- Lalonde et al. 1991 Lalonde G.V., M.K. Langdon and M.B. Walbank (eds) 1991. *The Athenian Agora, XIX. Inscriptions: Horoi, Poletai Records, Leases of Public Lands*, Princeton.
- Lemos 1997 Anne Lemos, Rizari. A Cemetery in Chios Town, στὸν τόμο *Greek Offerings. Essays on Greek Art in honour of John Boardman*, (ed.) Olga Palagia, (Oxbow Monographs 89), Oxford, 73-85.
- Miller 2013 D. G. Miller, *Ancient Greek Dialects and Early Authors. Introduction to the Dialect Mixture in Homer, with Notes on Lyric and Herodotus*. Boston/Berlin.
- Μποσνάκης 2008 Δ. Μποσνάκης, *Ἀνέκδοτες ἐπιγραφές τῆς Κῶ: ἐπιτύμβια μνημεῖα καὶ ὄροι*, Ἀθήνα.
- Σαδικάκης 1989 Θ. Χ. Σαδικάκης, *Χιακὴ Προσωπογραφία*, Ἀθήνα.
- Σαδικάκης 1998 Θ. Χ. Σαδικάκης, *Ἡ Χίος στὴν ἀρχαιότητα*, Ἀθήνα.
- Sparkes – Talcott 1970 B. A. Sparkes – L. Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* (*The Athenian Agora* XII). Princeton.
- Στεφάνου 1958 Ἀ. Π. Στεφάνου, *Χιακὰ Μελετήματα*, Χίος, 35-51.
- Τσαραβόπουλος 1986 Ἄ. Τσαραβόπουλος, Ἡ ἀρχαία πόλη τῆς Χίου, *ΗΟΡΟΣ* 4, 124-144.
- Τσαρδάκα 2019 Δέσποινα Τσαρδάκα, Ενεπίγραφος ἐπιτύμβιος ὄρος ἀπὸ τῆς Χίου, *Γραμματεῖον* 8, 43-44.

Εἰκ. 1. ΜΧ 17965

Εἰκ. 2. ΜΧ 17966

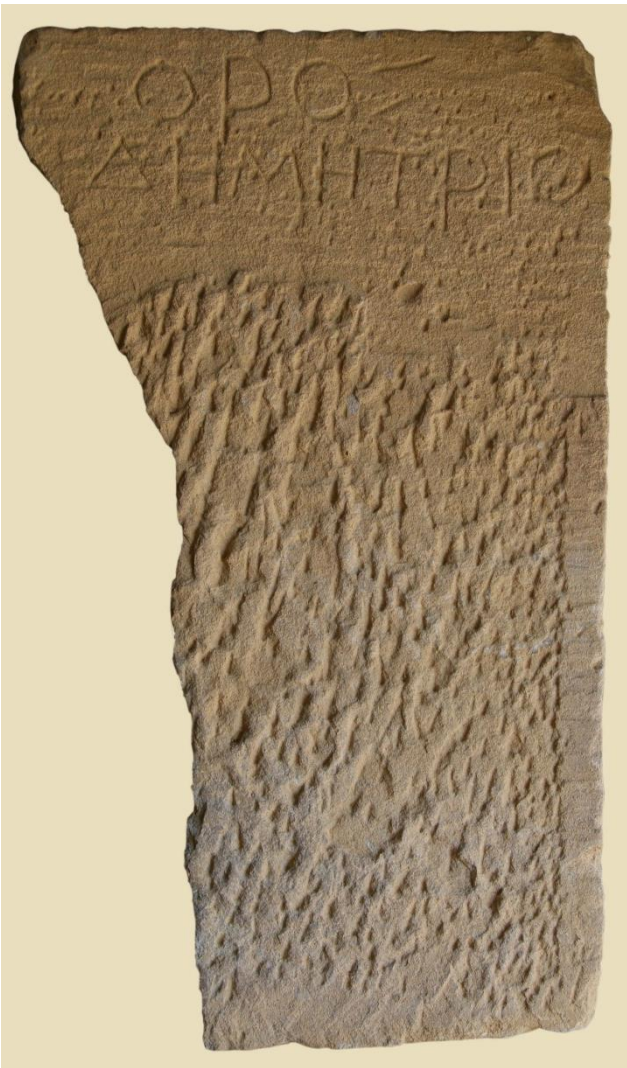
Ἐπιτύμβιοι ὄροι ἀπὸ τὸ Ριζάρι τῆς Χίου

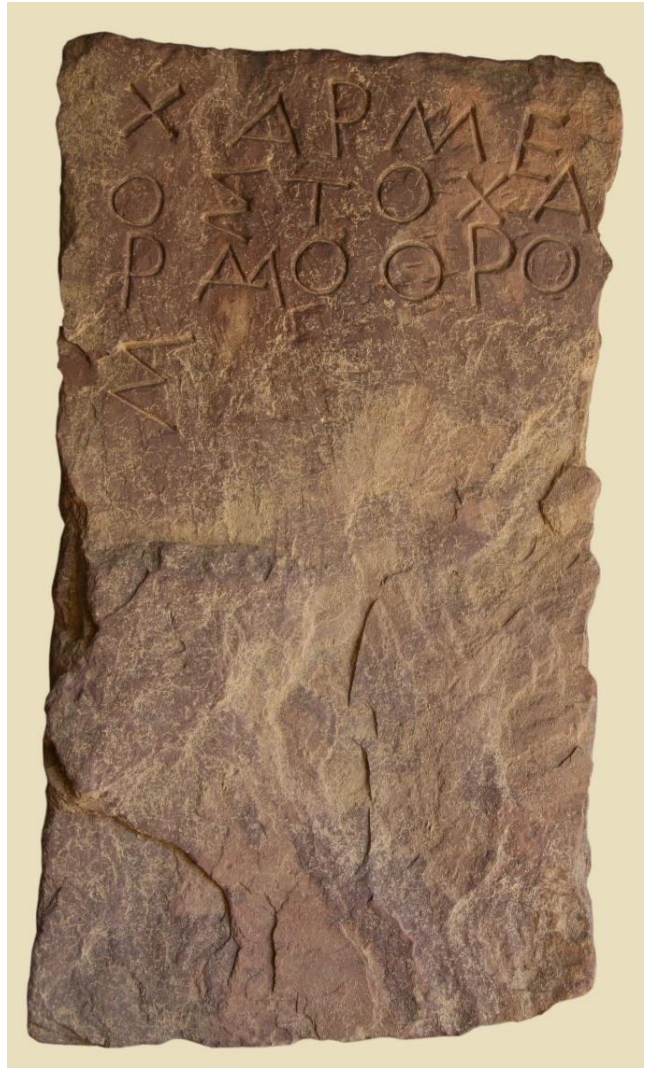
Εἰκ. 3. MX 17967

Εἰκ. 4. MX 17968

Εικ. 5. MX 17969

Εικ. 6. MX 17970

Ἐπιτύμβιοι ὄροι ἀπὸ τὸ Ριζάρι τῆς Χίου

Εἰκ. 7. ΜΧ 17971

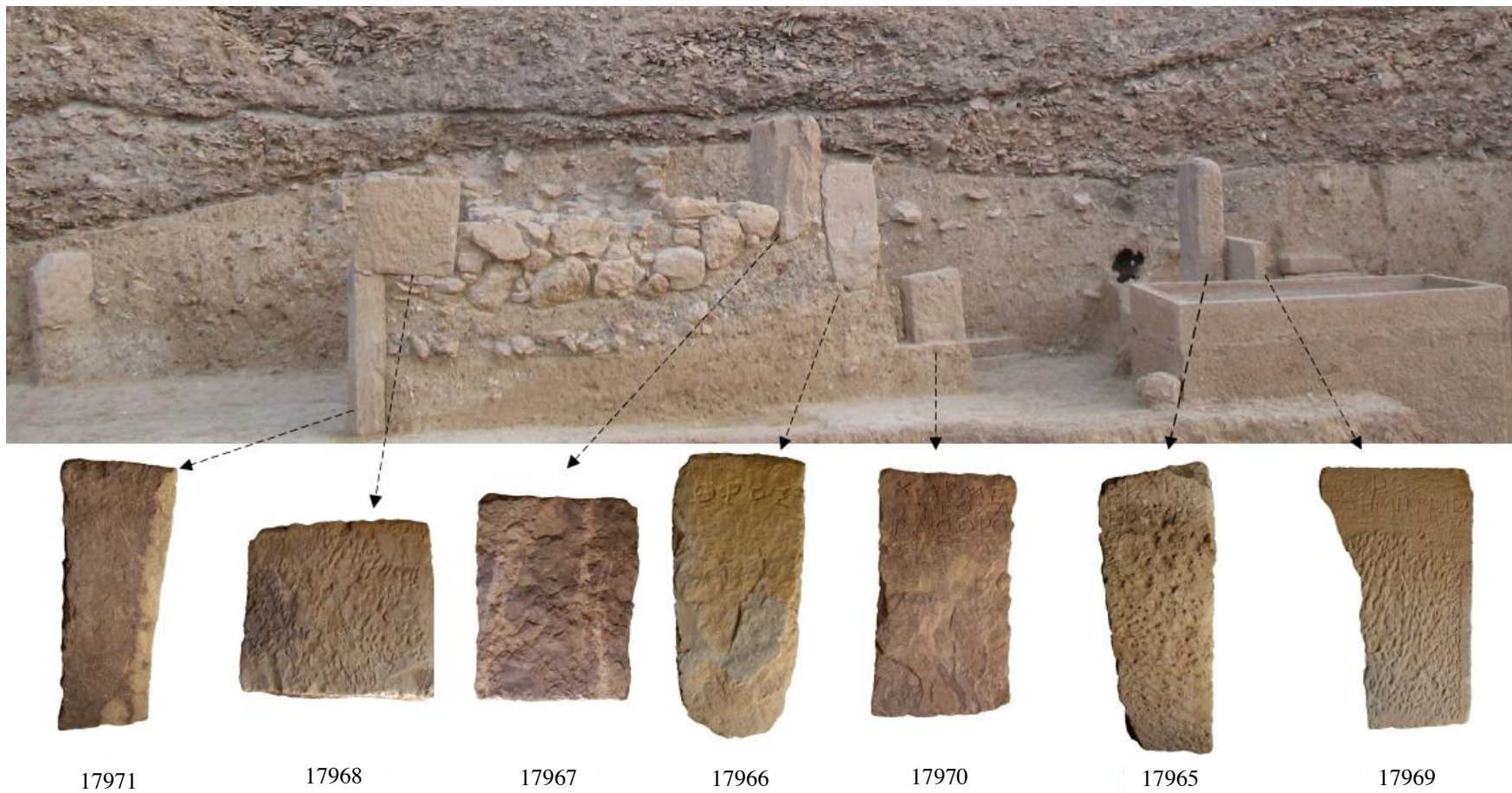

Εἰκ. 8. ΜΧ 18054

Πίν. 1. Ο τύμβος Ι. Διακρίνονται οι ὄροι ΜΧ 17965, 17966, 17967 καὶ 17968.

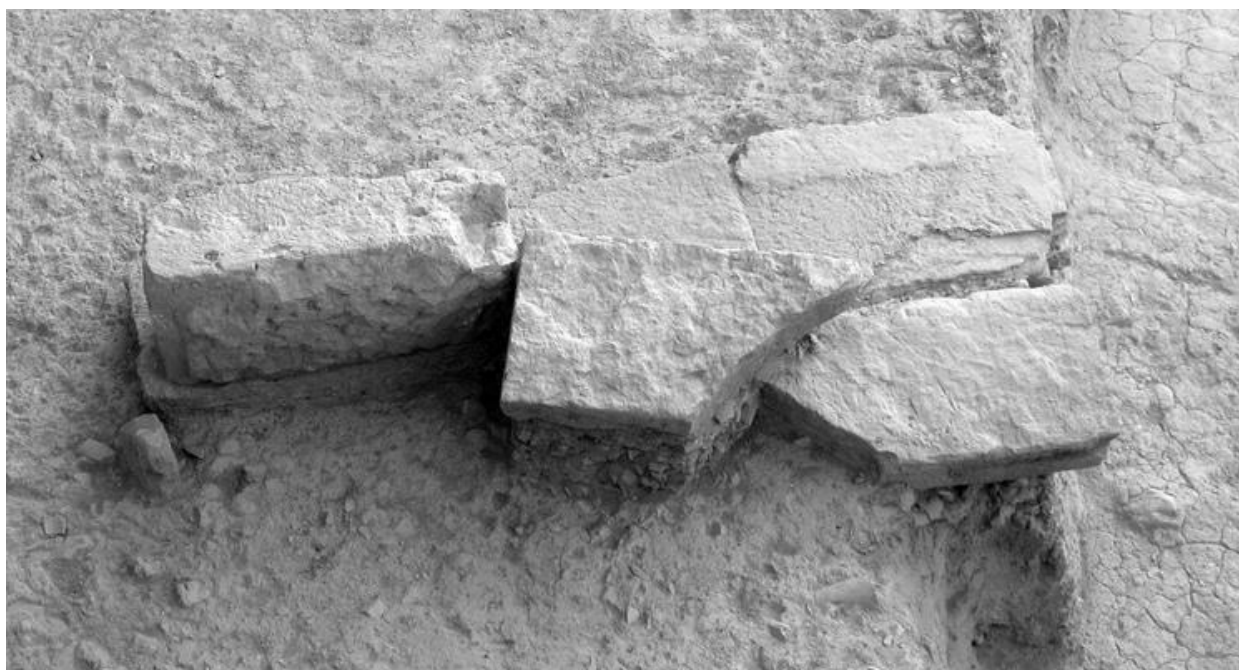
Ἐπιτύμβιοι ὄροι ἀπὸ τὸ Ριζάρι τῆς Χίου

Πίν. 2. Οἱ ὄροι ΜΧ 17965-17971 στὸν χώρο τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἐπίχωσης τοῦ τύμβου Ι.

Πίν. 3. Οί ὄροι τοῦ τύμβου I. Κάτω ἀριστερὰ τὸ τμήμα τῆς κατασκευῆς πὺ ὀριοθετοῦσε τὸν τύμβο στὰ ἀνατολικά.

Πίν. 4. Τμήμα κατασκευῆς πὺ ὀριοθετοῦσε τὸν τύμβο I.
Ἡ ὄρθια πλίνθος (Λ 45) στὰ ἀριστερὰ φέρει στὴν ἐπάνω ἀριστερὴ γωνία τὴν ἐπιγραφὴ ὄρος.

Πίν. 5. Ὁ ὄρος MX 17965 δίπλα ἀπὸ μία λίθινη τεφροδόχο κάλπη.

Πίν. 6. Ὁ ὄρος MX 17970 μπροστὰ ἀπὸ μία λίθινη τεφροδόχο κάλπη.

Πίν. 7. Ἡ στήλη ΜΧ 18054 με τὴν ἐπιγραφὴ ὄροι.
Διακρίνεται ὁ περίβολος ἀπὸ ἀργοῦς λίθους πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ ἐσωτερικὸ του.